

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה ל: דיני קדימה בברכות

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ל: דיני קדימה בברכות

רקע

סיימנו את החטיבה הראשונה של הפרק העוסקת בהגדרת הברכה הראויה לכל מאכל ומאכל, ואנו פותחים בלימוד החטיבה השנייה של הפרק העוסקת ביחס בין הברכות השונות - מתי ברכה אחת פוטרת ברכה אחרת? מתי אדם פוטר בברכתו את חבריו? ומהו סדר הקדימה בברכות?

סוגייתנו עוסקת בסדר הקדימה בברכות. הגמ' מחלקת בין ברכה על שני מינים שברכותיהם שוות לבין שני מינים שברכותיהם שונות. במקרה הראשון יש לברך ברכה אחת, והשאלה היא על איזה מין לברך? במקרה השני יש לברך שתי ברכות, והשאלה היא איזו ברכה להקדים?

מקורות

- א. גמ' מא. - מא: "היו לפניו מינין הרבה... מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך"
- ב. לט. "דהנהו תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דבר קפרא... כרוב עדיף דזיין"
- ג. תוס' ד"ה אבל, זה רי"ף כח: - כט. "מתני' היו לפניו מינין הרבה... נגרי דפרזלא ונשמעינך" תלמידי רבינו יונה ד"ה גמ' מחלוקת, ולענין, אבל, ובפירוש, עוד רא"ש סי' כה רמב"ם הל' ברכות פ"ח הי"ג רא"ה ד"ה דברי הכל מברך על זה ד. שו"ע סי' ריא, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה דברי הכל מברך על זה

דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה. פירוש, אבל לעיל דברכותיהן שוות אינו מברך על זה וחוזר ומברך על זה אלא מברך על האחד וחברו פטור. כתב רבינו ז"ל ואי זה שירצה יקדים, ולא נהיר דהוה ליה למימר הכי בהדיא דברי הכל מברך על איזה מהן שירצה, אלא הכי פירושה, וחשוב בברכות עדיף, כגון פרי האדמה ובורא פרי העץ בורא פרי העץ עדיף, בורא פרי האדמה ושהכל בורא פרי האדמה עדיף דכל שמייוחד בברכתו הוא חשוב יותר. ואף על גב דאמרינן במתניתין שאם בירך בפירות האילן בורא פרי האדמה יצא ואם איתא הוה ליה לאקדומי בורא פרי האדמה כי היכי דלפטרו אידך כדי שלא לרבות בברכות - ואף על גב דבורא פרי העץ עדיף ומשום הכי מקדים ליה, הוה ליה למימר בורא פרי האדמה כדי שלא להרבות בברכות כדקיימא לן דאסור לרבות בברכות בחנם כדמוכח ביומא [ע.] ובסוטה [מא.] - איכא למימר דכי אמרינן דאם בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא, הני מילי כשמתכוין לצאת באותה ברכה, אבל ודאי עיקר מצותו לצאת בכל אחד בברכתו הראויה לו. פירוש, ובגמ' פליגי בה ר' אמי ור' יצחק נפחא מתני' דפליגי רבי יהודה ורבנן בברכותיהם שוות או לא, וחד מיניהו קאי כעולא דמוקי לעיל פלוגתא דרבי יהודה ורבנן בברכותיהן שוות, הילכך קימא לן כותיה דהוה ליה תרי לגבי חד, ובפלוגתא דמתני' הלכה כרבנן, וברכותיהן שוות חביב עדיף ואין ברכותיהן שוות חשוב בברכה עדיף, וכדמוכח לעיל מעשה דבר קפרא.

הסבר הסוגיה

היו לפניו מינין הרבה, ר' יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה עליו הוא מברך, וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה. [משנה מ:]

אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר מין שבעה עדיף ורבנן סברי מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה. [גמ' מא.]

נחלקו התנאים בדיני קדימה בברכות, רבי יהודה סובר שאם יש לפניו מספר מינים מברך על המין שמשבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ורבנן סוברים שמברך על המין החביב עליו. נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרי"ף מצטט את הדעות השונות ואינו מכריע ביניהן, אולי לדעתו הלכה כרבנן, וכיוון שכלל נקוט בידינו שהלכה כרבים אין הוא צריך לציין זאת בפירושו. תלמידי רבינו יונה [ד"ה ולענין] כותבים שהגאונים פוסקים כרבי יהודה, וכן פוסק הרא"ש [סי' כה]. הרמב"ם [פ"ח הי"ג] והרא"ה [ד"ה דברין] פוסקים כרבנן.

הרמב"ם והרא"ה פוסקים כרבנן כיוון שיחיד ורבים הלכה כרבים. תלמידי רבינו יונה והרא"ש פוסקים כרבי יהודה מפני שבהמשך הגמ' מובא שהמוקדם בפסוק מוקדם לברכה, ואם כך - כל שכן ששבעת המינים קודמים למינים אחרים.¹

הראשונים נחלקו גם בהגדרת "חביב". הרא"ש [ריש סי' כה] אומר בפירושו שחביב הוא המין המועדף בדרך כלל, אף שכעת הוא מעדיף לאכול מין אחר. הרמב"ם [פ"ח הי"ג] פוסק: "היו לפניו מינין הרבה... אי זה מהם שירצה להקדים מקדים", משמע שחביב הוא המין שהוא מעוניין בו כעת [כך מדייק הכסף משנה].

ניתן להבין שמחלוקת התנאים נובעת ממחלוקת מהותית בהבנת דין הקדמה בברכות. רבי יהודה סובר שצריך לברך את הקב"ה על המין החשוב ביותר, ולכן מברכים על שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל. רבנן חולקים ולדעתם עדיף לברך את הקב"ה על המין שהאדם מרגיש בו את עיקר שבחו של הקב"ה, ולכן הם מעדיפים את המין החביב על המין החשוב.²

¹ רבינו יונה [כה: ד"ה ולענין] מוכיח שרבי יהודה אומר את דינו אף כשיש חביב, אך עיין ברא"ה [ד"ה וזה חמישי לארץ] הדוחה ראיתו.

² עיין בכלבו [ברכת הפירות כ: ; מובא בדרכי משה סי' קעז אות א] בשם אחד מתלמידי רבני צרפת: "זה חביב עלי ונוח לי לברך עליו תחלה לשבח בו את קוני באשר אני אוהב". ניתן לחלוק על הבנה זו ולהסביר שגם רבנן סוברים שיש לברך על המין החשוב, אך לדעתם החשיבות היא סובייקטיבית. יכול להיות שמחלוקת הראשונים בהגדרת חביב נובעת משתי ההבנות הללו בשיטת רבנן. הרא"ש סובר שלרבנן המין החביב הוא החשוב, ולכן מברכים על החביב לו בדרך כלל, והרמב"ם סובר שהעדפת החביב אינה משום חשיבות אלא מפני שבו המברך מרגיש את שבחו של הקב"ה. הרשב"א [סוד"ה אלא למאן] סובר שאם בירך על מין שאינו חביב בעיניו והביאו לו מין חביב צריך לחזור ולברך עליו מפני "דאינו ברין שיפטור מי שאינו חשוב את החשוב דרך גררה אלא דרך כוונה", מוכח שהוא מבין שחביב הוא חשוב.

נחלקו האמוראים אם מחלוקת התנאים היא רק כשברכת כל המינים זהה או אף כשברכותיהם שונות. עולא סובר שמחלוקת התנאים היא רק כשברכת כל המינים זהה, וכשברכתם שונה אין מחלוקת בין התנאים, ויש אמורא [או רבי אמי או רבי יצחק נפחא] הסובר שהתנאים נחלקו גם כשברכותיהם שונות.

האמורא החולק על עולא סובר שאין חילוק בין שני מינים שברכותיהם זהות לשני מינים שברכותיהם שונות, ובשני המקרים אנו מעדיפים מין משבעת המינים לדעת רבי יהודה, ומין חביב לדעת רבנן. כשברכותיהם שוות מברך על המין המועדף ופוטר את שאר המינים, וכשברכותיהם שונות מקדים לברך על המין המועדף ואחר כך מברך על שאר המינים³.

עולא סובר שיש חילוק בין שני מינים שברכותיהם שוות, שלגביהם נחלקו התנאים מהו המין שברכתו תפטור את רעהו, לבין שני מינים שברכותיהם שונות שביחס אליהם לא נחלקו התנאים אלא "מברך על זה וחוזר ומברך על זה". עולא ביאר בדבריו שהתנאים לא נחלקו במקרה זה, אך לא פירש מהו המין שאותו צריך להקדים לחברו. הרי"ף [כח: מצטט את דברי עולא עם תוספת משמעותית: "מברך על זה וחוזר ומברך על זה ואיזה מהם שירצה יקדים", משמע שרבי יהודה מודה לרבנן שמקדים את המין החביב⁴. כך פוסקים גם התוס' [ד"ה אבל] ותלמידי רבינו יונה [כח: ד"ה אבל]. אולם הרא"ש [סי' כה] חולק, ולדעתו ניתן לדייק מסתימת דבריו של עולא שאין במקרה זה דיני קדימות, ואינו חייב לברך על החביב תחילה.

שיטת האמורא החולק על עולא, שאין הבדל בין שני מינים שברכותיהם שוות לשני מינים שברכותיהם שונות, ברורה. כיוון ששבעת המינים לדעת רבי יהודה ומין חביב לדעת רבנן חשובים יותר משאר המינים, יש להקדים לברך עליהם (וכשהברכות שוות נפטרים בברכתם שאר המינים), אך שיטת עולא צריכה תלמוד, מדוע לחלק בין מינים שברכותיהם שוות למינים שברכותיהם שונות?

לשיטת הרא"ש, שיש הקפדה על סדר האכילה רק כשברכותיהם שוות, הדין ברור. בכל ברכה יש לברך את ה' על המין החשוב יותר, אך כשברכותיהם שונות וחייב לברך את שתי הברכות אין משמעות לסדר הברכות. אך לשיטת התוס', שבברכות שונות רבי יהודה מודה שמקדימים חביב, צריך להבין מדוע הסברות מתהפכות.

נראה להסביר, כפי שנאמר לעיל, שהעדיפות של חביב שונה מהעדיפות של שבעת המינים. שבעת המינים הם חשובים. חביב אינו חשוב, אלא שעדיף לברך על הדבר שבו

³ כך מפורש בדברי ר' ירמיה. למקשה על עולא היתה דעה שלישית, שרבנן סוברים שגם כשברכותיהם שונות מברך "בורא פרי האדמה" על הצנן ופוטר את ברכת הזית, ורבי יהודה סובר שמברך על הזית. ניתן להבין שמברך גם על הזית שכן ברכת "בורא פרי האדמה" אינה פוטרת ברכת "בורא פרי העץ" ולפחות אינה פוטרת מין משבעת המינים, וניתן להבין שמברך רק על הזית, וכיוון שהוא משבעת המינים הצנן טפל לגביו [מהפירוש הראשון שמביא הרשב"א (ד"ה מתיבי) עולה האפשרות השנייה, אך בדבריו (ד"ה רבי יהודה) על פי הפירוש שהוא רואה בו עיקר מפורש כאפשרות הראשונה].

⁴ כך מבינים תלמידי רבינו יונה [כח: ד"ה אבל] בדברי הרי"ף, אך ניתן להבין שהרי"ף סובר כשיטת הרא"ש שאין סדרי קדימה כשברכותיהם שונות.

אדם מרגיש את עיקר שבחו של הקב"ה, והרגשה זו תלויה בחביבות האישית של כל אדם ואדם. תוס' סוברים שבברכות שוות, שמברך רק ברכה אחת, עדיף לברך את הברכה על שבעת המינים שהם מינים חשובים. בברכות שונות, שמברך את שתי הברכות, ורק מקדים אחת לחברתה, עדיף להקדים את הברכה על המין החביב, שבו אדם מרגיש את שבחו של הקב"ה.⁵

סוגיה נוספת עוסקת בדין קדימה בברכות - סוגיית המעשה דבר קפרא [לט.]. הגמ' אומרת שהביאו לפני בר קפרא ותלמידיו פרגיות וירק מבושל, בר קפרא נתן רשות לאחד התלמידים לברך, והלה בירך על הפרגיות ואילו חברו לגלג עליו שהיה צריך לברך על הירק. הגמ' מביאה שני הסברים למחלוקת התלמידים: א. ברכת "בורא פרי האדמה" קודמת לברכת "שהכל", ונחלקו התלמידים אם ברכת שלקות היא "שהכל" - ולכן יש להקדים את הפרגיות שהן חביבות, או שברכתן "בורא פרי האדמה", ולכן הן קודמות לפרגיות. ב. ברכת שלקות היא "שהכל", ונחלקו התלמידים אם מברכים על הפרגיות שהן חביבות או על הכרוב שהוא מזין.

בגמ' זו מתחדש שיש להקדים את ברכות הפרי והירק לברכת "שהכל".⁶ נחלקו הראשונים ביחס בין גמ' זו לסוגיית הגמ' שלנו. הרי"ף [כח:] והרמב"ם [פ"ח הי"ג] משמיטים את סוגיית מעשה דבר קפרא, כנראה מפני שהיא חולקת על סוגיית הגמ' שלנו. מסוגיית הגמ' שלנו עולה שבברכות שונות יש להקדים את המין החביב ובסוגיית מעשה דבר קפרא נאמר שיש להקדים את הברכה המבוררת לברכה הכללית.

הרא"ה [ד"ה דברי הכל] סובר שהגמ' שלנו אינה סותרת את סוגיית מעשה דבר קפרא, שהרי לא נאמר בסוגייתנו שיש להקדים את החביב, אלא רק ש"מברך על זה וחוזר ומברך על זה". הגמ' אינה מפרשת את סדרי הקדימות בשני מינים שברכותיהם שונות, וסוגיית מעשה דבר קפרא משלימה חוסר זה, ומלמדת שיש חיוב להקדים את הברכה המבוררת שהיא ברכה חשובה יותר.

תוס' [ד"ה אבל], תלמידי רבינו יונה [כח: ד"ה ובפירוש, עוד] והרא"ש [סי' כה] סוברים כרי"ף וכרמב"ם, שיש סתירה בין הסוגיות, והם מיישבים את הסתירה.⁷ סוגיית מעשה דבר קפרא עוסקת במינים שברכת אחד "שהכל" וברכת השני "בורא פרי האדמה", וסוגיית הגמ' שלנו עוסקת במינים שברכת אחד "בורא פרי העץ" וברכת השני "בורא פרי האדמה". לדעת

⁵ הבית יוסף [סי' ריא סע' ג ד"ה והמרדכי] מבין בדעת המרדכי שעולא סובר שכשברכותיהם שונות מברכים לכולי עלמא על שבעת המינים. נראה להסביר שהוא מאמץ את סברת התוס', אך הופך אותה לאידך גיסא. כשברכותיהם שוות יש לברך לשיטת רבנן את הקב"ה על המין שבו המברך מרגיש יותר את שבחו של הקב"ה, וכשברכותיהם שונות וצריך לברך על כל אחד מהמינים, מקדים את שבעת המינים משום חשיבותם.

⁶ החידוש השני של הגמ' שיש להקדים מאכל מזין למאכל שאינו מזין אינו מובא בראשונים ובפוסקים, כנראה שהם הבינו כמבואר ברא"ה [לט. ד"ה ולישנא אהרינא], שהסבר זה מובא בגמ' כדחייה בעלמא.

⁷ עיין בתוס' וביתר בהירות בתלמידי רבינו יונה [ד"ה עוד], מדוע אינם מקבלים את הסברו של הבה"ג החופף להסבר הרא"ה.

הראשונים הללו, ברכת "בורא פרי האדמה" חשובה יותר מברכת "שהכל" ולכן מקדימים אותה, אך ברכת "בורא פרי העץ" אינה חשובה יותר מברכת "בורא פרי האדמה" ולכן אין חיוב להקדימה [אלא מקדים את החביב לשיטת תלמידי רבינו יונה, ולשיטת הרא"ש אין סדרי קדימה]. היה ניתן להבין שלשיטת תלמידי רבינו יונה והרא"ש יש חיוב להקדים את ברכת גידולי קרקע לברכת "שהכל" מפני גריעותה של ברכה זו שהיא כללית לגמרי, אך בשאר הברכות אין דיני הקדמה. אולם, מפורש בתלמידי רבינו יונה [כח: ד"ה עוד] שיש להקדים "בורא מיני מזונות" לברכות הפרי והירק, ומפורש בטור [סי' ריא] שיש להקדים "בורא פרי הגפן" ל"בורא פרי העץ".

סיכום

דיני קדימה בברכות מבוססים על שלושה רכיבים:

- א. כשמברך ברכה אחת הפוטרת מספר מינים צריך לברך על המין הראוי ביותר לברכה. רבי יהודה סובר שאם אחד המינים הוא משבעת המינים אז הוא הראוי ביותר, ורבנן סוברים שהמין הראוי ביותר הוא המין החביב.
- ב. כשמברך ברכות שונות צריך להקדים את המין הראוי להקדמה. לדעת התוס' ותלמידי רבינו יונה המין החביב ראוי להקדמה לכולי עלמא [לדעת הרא"ש אין קדימות למין חשוב או חביב במקרה זה].
- ג. כשמברך ברכות שונות צריך להקדים את הברכה החשובה לברכה הפחות חשובה. לדעת הרא"ה ככל שברכה מבוררת יותר כך היא חשובה יותר ויש להקדימה, ולדעת תלמידי רבינו יונה והרא"ש ברכת "בורא פרי העץ" אינה חשובה יותר מברכת "בורא פרי האדמה", אך שתיהן עדיפות על ברכת "שהכל" [לדעת הרמב"ם אין קדימות לברכה על פני חברתה].

לאור כללים אלו נסכם את שיטות הראשונים אחת לאחת:

הרמב"ם [פ"ה הי"ג] פוסק: "היו לפניו מינין הרבה אם היו ברכותיהן שוות מברך על אחת מהם ופותר את השאר, ואם אין ברכותיהם שוות מברך על כל אחת מהן ברכה הראויה לו, ואי זה מהם שירצה להקדים מקדים, ואם אינו רוצה בזה יותר מזה אם יש ביניהם אחד משבעת המינים עליו הוא מברך תחלה, וכל הקודם בפסוק קודם בברכה, והשבעה הן האמורים בפסוק זה ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, ודבש זה הוא דבש תמרים, והתמרים קודמין לענבים, שהתמרים שני לארץ והענבים שלישי לארץ". מהרמב"ם משמע שהוא אינו מחלק בין המקרים השונים, ולעולם מברך על החביב לו כעת, וכששניהם חביבים מברך על המין משבעת המינים. פסק זה נובע מכך שהרמב"ם פוסק כרבנן שחביב קודם לשבעת המינים, ומכך שהוא דוחה את סוגיית מעשה דבר קפרא.

גם הרא"ה פוסק כרבנן, אך הוא פוסק גם את סוגיית מעשה דבר קפרא, ולכן כשברכותיהם שוות - אם אחד חביב מברך עליו וכששניהם חביבים מברך על שבעת המינים, וכשאינן ברכותיהם שוות - מברך תחילה את הברכה המבוררת יותר.

תלמידי רבינו יונה והרא"ש פוסקים הלכה כרבי יהודה, פוסקים כעולא ופוסקים את סוגיית מעשה דבר קפרא. לדעתם, כשברכותיהם שוות - אם יש מין משבעת המינים מברך עליו ואם לאו מברך על החביב לו בדרך כלל, וכשאין ברכותיהם שוות - מקדים את הברכה החשובה שהיא בדרך כלל הברכה המבוררת יותר. "בורא פרי העץ" אינה חשובה יותר מ"בורא פרי האדמה", ולכן כשלפניו פרי וירק - לדעת תלמידי רבינו יונה מברך על החביב לו בדרך כלל, ולשיטת הרא"ש אין סדרי קדימה במקרה זה⁸.

הלכה

השו"ע [סי' ריא סע' א] מביא את שיטת הרא"ש בסתמא, את שיטת תלמידי רבינו יונה כיש אומרים, ואת שיטת הרמב"ם הוא מביא בשמו. המשנה ברורה [סקי"ג] מבין שדעת השו"ע לפסוק כשיטת הרא"ש, אך הוא מכריע כשיטת תלמידי רבינו יונה מפני שכך סוברים רוב הראשונים [סק"ט]. ועיין ביאור הלכה ד"ה וי"א. לפיכך, בשני מינים שברכותיהם שוות מברך על שבעת המינים ומקדים את המוקדם בפסוק; אם אין פרי משבעת המינים מברך על השלם ופוטר את שאינו שלם⁹; ואם שניהם שלמים או שניהם אינם שלמים מברך על החביב לו בדרך כלל.

במינים שברכותיהם שונות מברך תחילה ברכה חשובה ומבוררת [שו"ע סע' ג, ה], ולכן מברך תחילה ברכת המוציא [רמ"א סע' ה], אחר כך ברכת בורא מיני מזונות [רמ"א סע' ד], אחר כך בורא פרי הגפן [שם], אחר כך בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה, ובסוף ברכת שהכל.

כשיש לפניו פרי העץ ופרי האדמה, מברך לדעת השו"ע על איזה מהם שירצה [שהרי הוא פסק כרא"ש], ולדעת המשנה ברורה מברך על החביב תחילה [שהרי הוא פסק כתלמידי רבינו יונה]. אם שניהם חביבים מברך על שבעת המינים, ואם אינם משבעת המינים מברך בורא פרי העץ תחילה [משנה ברורה סקי"ח]. הגר"א [מובא במשנה ברורה סק"ז] חולק, ולדעתו כשאין ברכותיהם שוות אין להתחשב בהיות אחד המינים משבעת המינים, ולכן מקדים בורא פרי העץ לפני האדמה משבעת המינים.

⁸ לפי זה צריך עיון מדוע הרא"ש [סוף סי' כה] פוסק שצריך להקדים חיטה לזית (ובטור סי' ריא) מפורש שמקדים אף כשכוסס את החיטה] מפני שהיא קודמת בפסוק, והרי לדעתו בברכות שונות אין צורך להקדים לא מין משבעת המינים ולא מין חביב. עיין בתפארת שמואל [אות יד] על הרא"ש, בפרישה [אות ו] ובמגן אברהם [סי' ריא סק"ב] המתמודדים עם קושיה זו.

⁹ משנה ברורה [סק"ד] על פי סוגיית "הביאו לפנייהם פתיתין ושלמין" [לט:].